

ПРЕДСТАВАТА ЗА СЪРЦЕТО И ДУШАТА В РУМЪНСКАТА, БЪЛГАРСКАТА И АЛБАНСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Даниел Томов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В настоящата работа са разгледани фразеологизми, съдържащи думите *сърце* и *душа* в трите посочени езика – албански, румънски и български. Фразеологизми, съдържащи лексемата *сърце*, се използват в румънския, българския и албанския език за обозначаване на силни емоции като любов, радост, омраза, мъка, нещастие. Фразеологизмите с *душа* се използват, за да характеризират психологически и волеви човешки качества, вътрешният свят на човек. Във фразеологията и на българския, и на румънския език се синонимизират *душа* и *сърце*. Целта на това изследване е да се демонстрира връзката на фразеологията с народната духовна култура, както и сходствата и разликите в мисленето и възприемането на балканските народи.

Ключови думи: Балкански езиков съюз, фразеология, албански език, румънски език, български език, сърце, душа, фразеологични единици, емоции.

This text deals with phraseological units containing the words heart and soul in the following three languages: Albanian, Romanian, and Bulgarian. Phraseological units containing the lexeme heart are used in Romanian, Bulgarian and Albanian to denote strong emotions such as love, joy, hatred, grief, and misfortune. Phraseological units containing soul are used to characterize psychological and volitional human qualities, the inner world of a person. Bulgarian and Romanian synonymise soul with heart in phraseological units. The aim of this study is to demonstrate the relation of phraseology with folk culture, as well as the similarities and differences in the thinking and assumptions of Balkan peoples.

Keywords: Balkan sprachbund, Phraseology, Albanian language, Romanian language, Bulgarian language, heart, soul, phraseological units, emotions.

Фразеологизмите са устойчиви словосъчетания, които се използват в речта като готов езиков материал, като устойчиви езикови единици. Състоят от две или повече думи или цели изрази, като най-често новото понятие е с преносна употреба. Характеризират се със своята устойчивост и възпроизводимост.

Съществена особеност е тяхната образност, експресивност и изразителност, което включва и емоционална окраска. Фразеологизмите са присъщи на всеки национален език и на езика на всяка социална и професионална група. Те са обект на изследване на раздела от лексикологията, наречен фразеология (Попов, Андрейчин 1965: 29).

Фразеологичните концепции могат да се разделят на две големи групи: широко и тясно схващане за същността на фразеологичните единици (по-нататък ФЕ). В зависимост от по-широкото или тясно схващане за ФЕ се определят от различните автори и по-широки или по-тесни граници и обем на фразеологичния фонд на различните езици.

Най-видният представител за широкото схващане за фразеологията е полският учен Станислав Скорупка. Характерно за него е, че той отнася към фразеологията не само устойчивите словесни комплекси, но и свободните словесни комплекси и съчетания.

У нас широкото схващане за обема на фразеологията се застъпва от Л. Андрейчин и З. Геннадиева-Мутафчиева. Андрейчин слага знак за равенство между ФЕ и словосъчетание и определя фразеологията като особен дял на лексикологията, който се занимава с лексикалния строеж и свързаната с него смислова страна на словосъчетанието.

Привърженици на тясното схващане за фразеологията са: В. Георгиев, К. Ничева, Ст. Стойков. Те поставят вън от рамките на фразеологията пословиците, сложните названия и термините, фразеологичните съчетания. (Калдиева-Захариева 2013: 19).

Сходствата в материалния и духовния живот, в моралните ценности и народната философия на балканските народи намират отражение във фолклора и във фразеологията. Корпусът от обща фразеология в езиците от Балканския езиков съюз (по-нататък БЕС) е много голям. Този внушителен корпус се е установил в резултат на културната симбиоза на етническите групи, обитавали Балканския полуостров. Макар че той е разнороден по произход (български, албански, гръцки, румънски, турски), прието е да се нарича общобалканска фразеология. Във фразеологията на езиците от БЕС (албански, румънски, български и гръцки) има много общи черти и тенденции, но и много различия. Отправна точка за фразеологизация могат да станат различни образи, теми, сюжети, отразяващи националната специфика, които водят към общ семантичен резултат, еднаква вътрешна форма, но и обратното – зад един образ може да се крият

различни семантични резултати – наблюдава се фразеологична омонимия (Артемьева 1989: 208).

Въз основа на анализирания материал може да се обобщи, че в представите на българите сърцето се приема като символ на чувствата и преживяванията на човека; съвкупност от неговите душевни качества, отзивчивост, мъжество, безстрашие, нещо много мило, много хубаво, скрити неща, мисли у човека; подтик за нещо.

Сърцето в представите на румънския народ може да бъде и среда, стомах. Фигуративно се приема и като средство на човешката сантименталност, център на живота. Разглежда се и като център на човешките емоции, свързва се с любов, радост, щастие, кураж, силно желание. *Dicționar explicativ al limbii române* (по- нататък DEX).

Възприемането на сърцето, отразено в албанския език, не се различава много от представите на румънци и българи. То е изразител на много чувства и различни усещания. С ФЕ с компонент *сърце* се означава любов, омраза, ненавист и радост, щастие. В народните говори се използва за означаване на среда, стомах. *Fjalori i gjuhës shqipe së sotme* (по- нататък FGS).

Сърцето и душата могат да бъдат разглеждани като „духовни центрове на човека“. В осмислянето им като компоненти от една абстрактна сфера обаче без съмнение се открояват определени различия. Въз основа на проучения материал може да се обобщи, че душата и сърцето в балканската култура се свързват по-скоро с емоциите, с емоционалното начало, докато умът пряко кореспондира с интелектуалните и психологическите качества на човека.

И в трите езика сърцето се приема като средство на човешката сантименталност. Това се доказва с редица примери. Повечето фразеологизми са със сходна структура, но има и такива, които се различават. Ако вземем например израза *въздъхна от дъното на душата си*, който се използва в българския език за обозначаване на облекчение, ще забележим, че негов паралел се използва и в румънския език: *oftează din adâncul inimii* ‘букв. *въздъхна от дъното на сърцето*’. В румънския език този фразеологизъм има сходни конотации. Подобно на семантиката, и структурата е сходна. Този тип изрази се отнасят към фразеологизмите, които имат експресивен характер (Калдиева-Захаријева 2005: 49).

Конструкции със *сърце* се употребяват и за изразяване на радост и щастие. В подкрепа на тази теза могат да се приведат много примери и от трите езика: *i s-a bucurat inima când a auzit vestea cea bună* ‘букв. зарадва му се сърцето, когато чу тази хубава новина’. Българският еквивалент на това словосъчетание е *зарадва се от все*

сърце. Този израз се използва много често в литературни произведения, отново като метафора на радост, щастие.

Кой знай как пристана лесно Бойко.
Наистина, то приказки не ще -
хатър се майчин лесно не прекърша,
но все пак... Да; а булче му се падна
на чест, не булче - злато. Позлати
то Бойковата къща и зарадва се
старешко сърце майчино.(Славейков)¹

Подобен смисъл има и албанският фразеологизъм *të këndoftë zemer*. Това е пожелание много характерно за албанската култура и с много голяма честота на употреба. Буквално преведено означава ‘да ти пее сърцето!’. Този тип изрази се отнасят към фразеологизмите, свързани с пожелания и поздравления. Обикновено те са ограничени във 2 лице ед.ч. и така придобиват характер на затворени изречения (Калдиева-Захариева 2005: 49).

В румънския , а също и в българския език изразите със *сърце* се използват, за да предвещаят някакво нещастие. Сърцето фигуративно може да се разглежда като средство на интуиция или чувства, като например: *îmi spune inima că s-a întâmplat o nenorocire*. ‘букв. сърцето ми подсказва, че се е случило някакво нещастие’. Българският еквивалент е подобен с румънския: *сърцето ми подсказва*. Структурата е напълно еднаква, смисълът също. Тези изрази се употребяват със значение ‘усещам някаква неприятност и нещастие, имам предчувствие, че ще се случи нещо’.

Лексемата *сърце* в българския, румънския, а също и в албанския език се използва и за обозначаване на болка, душевни терзания и нещастия, като например: *îl doare la inimă când vede atâta risipă*. ‘букв. боли го сърцето, като вижда такова прехосничество’. Българският еквивалент е *сви го под лъжичката*. Забелязваме, че в българския вариант сърцето се замества с друга част от човешкото тяло.

В румънския, българския и албанския език с ФЕ с думата *сърце* се означава кураж, раздражение, силно желание или желание да направиш нещо. Ако вземем

¹ [прегледан на 24.04.2017] < <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=105&WorkID=4751&Level=2>>

например *ia venit inima la loc* 'букв. идва му сърцето на място' ще забележим, че в този случай лексемата *сърце* се използва със значение на успокоявам се, получавам отново кураж. Подобен пример се наблюдава и в албанския език: *i erdhi zemra në vënd* 'букв. дойде му сърцето на мястото'. Използва се със значение 'успокоявам се, нещата се подреждат' (Brâncuș, 1999: 96-97).

С ФЕ с думата *сърце* се означава характер, нрав, природа и в двата езика. *seamăna cu tatăl lui la chip și la inimă* 'букв. прилича на баща си по лице и сърце'. Лексемата *inimă* в конкретния случай се използва от носителите на езика, за да се обозначи някакво сходство, прилика, характер. Идентична употреба не се открива в българския език, но в него има много устойчиви словосъчетания с такава семантика като например: *Приличат си като две капки вода*. Подобна семантика и структура има и: *Seamană ca două picături de apă* = приличат си като две капки вода. В гръцкия език, който също е част от балканския езиков съюз, може да се срещне израз с подобна семантика: *Μοιάζουν σαν δυο σταγόνες νερό* 'букв. приличат си като две капки вода'. Фразосхемата при този тип фразеологизми е **V + Pr + S**. Както се забелязва, глаголите *a seamăna*, *приличам си* и *μοιάζω* са в началото на изразите, това е една обща тенденция, която се наблюдава във фразеологията на балканските езици. Подобна употреба на такъв тип словосъчетание се открива в албанския език *Si dy pica uje* 'букв. като две капки вода'. Използва се в смисъл на приличам си с някого много по външен вид.

Фразеологизми, съдържащи лексемата *сърце*, се използват в румънския, българския и албанския език и за обозначаване на средство, център, вътрешност, част или елемент от конструкция, в която заема централно място в техническата система, или един елемент на тази система, например: *inima la pepenele verde* 'букв. сърцето на динята'. В българския език също се среща подобен тип, който има сходна семантика и структура с румънския. В албанския език също се забелязва използване на лексемата *zemër* като 'среда, център'. Могат да се приведат много примери: *zemra e shelqit* 'букв. сърцето на динята', *në zemër të ditës* 'букв. в сърцето на деня', *në zemer të dimrit* 'букв. в сърцето на зимата', *në zemër të javë* 'букв. в сърцето на седмицата', *zemra e industrias të rallë* 'букв. сърцето на тежката индустрия' (Tomaj 2006: 1222-1225).

Проследяването на екзистенциалната проблематика във фразеологията на албанския, румънския и българския език се свързва и с душата. Във вярванията на балканските народи най-често душата е представена в два неразделни образа – сянка и дъх.

Фразеологизмите с душа се използват, за да характеризират психологически и волеви човешки качества. Тук като пример можем да посочим българския фразеологизъм *широка душа*. Употребява се със значение ‘добър съм, отстъпчив съм’. Подобна семантика има и румънският израз: *a avea inima largă* ‘букв. *имам широко сърце*’. Трябва да се отбележи, че във фразеологията и на двата езика се синонимизират *душа* и *сърце* / *suflet* и *inimă*. Това показва осъзнатата непосредствена и изключително съществена връзка между съществуване, живот и анатомичния орган сърце, показва равнопоставеност, дори взаимно идентифициране на душа и сърце като локус на емоциите (Mircea 2003: 380).

Фразеологизми с душа се използват, за да се обозначи страдание, мъка. В българския език подобна семантика имат изразите *бера душа*; *с душа се прощавам*. Употребяват се със значение ‘умирам, издъхвам, агонизирам’. Идеята за страдане на човека се внушава и чрез устойчивото словосъчетание: *a-și scuipa sufletul (cu cineva)* ‘букв. изплювам си душата (с някого)’. Използва се в смисъл на полагам много труд, хвърлям много усилия в нещо. Подобна семантика има и изразът: *deri në frymën e fundit* ‘букв. до последен дъх’.

Застъпена сред двата народа е и представата за душата като вместилище. Вместилището може да се отваря и затваря, в него може да се влиза, да се рови, да се търси нещо, да се пълни с нещо. Примери за това могат да се намерят и във фразеологията. От този тип конструкции има доста и в двата езика: *влизам в душата*, *бъркам в душата*, *в дъното на душата си*, *до дъното на душата*, *отварям душата си*, *пълна ми е душата*, *напълни ми душата*. Те се използват в смисъл на успокоявам се, радвам се, харесвам се на някого. Близки по семантика са и изразите: *intru în suflet* ‘букв. влизам в душата’; *în fundul sufletului său, până în fundul sufletului* ‘букв. в дъното на душата си, до дъното на душата’; *îmi deschid sufletul* ‘отварям си душата’; *sufletul mi e plin* ‘душата ми е пълна’, *mi-a umplut sufletul* ‘букв. напълни ми душата’. В албанския език също могат да се открият подобни примери: *mbushem frymë* ‘букв. пълня душа’.

Във ФЕ душата може да има – обем, широчина, дълбочина. Например: *свива му се душата*, *отпусна му се душата*, *стегна му се душата*. В конкретните случаи се поставя акцент върху обема на душата, тя може да се свива, да се разтяга. В румънския език също има фразеологизми, които показват способността на душата да се свива, разтяга, като например: *i se îndoiaie sufletul* ‘букв. сви му се душата’; *i s-a destins sufletul* ‘букв. отпусна му се душата’; *i s-a strâns sufletul* ‘букв. стегна му се душата’.

Вместилището е видно и откъм характеристиката форма, която също може да се смени – *душата му се е свила на топка (кълбо), криви си душата, пак си изкриви душата; sufletul s-a făcut ghemotoc* ‘букв. душата му стана кълбо, топче’; *își strâmbă sufletul* ‘букв. криви си душата’; *iarăși și-a strâmbat sufletul* ‘букв. пак си изкриви душата’ (Калдиева-Захариева 2008: 208).

Представата за душата включва още характеристиките: мирис и материя, цвят. Не са малко фразеологизмите и в двата езика, при които се наблюдава това. Ако вземем например фразеологизма *душата му мирише на плесен*, ще видим, че в конкретния случай душата има свойството мирис. Тази ФЕ се употребява, за да се внуши идеята за смърт. Съществуват и други подобни ФЕ, например: *душата ми мирише на пръст, мириша на земя; sufletul îi miroase a mușegai* ‘букв. душата му мирише на мухъл, плесен’; *inima îi miroase a lapte* ‘букв. сърцето му мирише на мляко’.

Фразеологизмите с компонент *душа* могат да се използват, за да възплътят идеята за доброто, щастието. Примери могат да се приведат и от румънския, и от българския, а и от албанския език. Душата може да е добра – *той е добър по душа*. Този израз се употребява, когато искаме да кажем, че един човек е добър, чистосърдечен. В албанския език също могат да се срещнат подобни примери: *Iu gëzua shpirti* ‘букв. радва им се душата’, *më shpirt të gëzuar* ‘душата ми се радва’, *të kënaqet shpirti* ‘букв. да се радва душата’, *ka shpirt të mirë* ‘букв. имам добра душа’.

Според румънските фразеологизми душата може да е добра или лоша. Ето например: *este bun la suflet* ‘букв. добър е по душа’, *are suflet bun* ‘букв. имам добра душа’.

Подобно на сърцето, и душата може да има отрицателна натовареност. В българския език има редица фразеологизми с подобна семантика – *лоша душа, зла душа, подла душа, черна душа, долна душа, дребна душа, мръсна душа*. В румънския език също могат да се открият ФЕ, в които душата е представена като лоша – *suflet rău* ‘букв. лоша душа’, *suflet crunt* ‘букв. свирепа, жестока душа’, *un suflet ticălos* ‘букв. една подла душа’, *un suflet negru* ‘букв. една черна душа’, *un suflet mărunț* ‘букв. една дребна душа’, *un suflet meschin* ‘букв. една дребнава душа’. Всички тези фразеологизми се използват за подъл човек, лош, недружелюбен. Носителите на албанския език също имат подобен род конструкции, в които душата присъства като *лоша* – *ka shpirt të keq* ‘букв. има лоша душа’. И в албанския език значението е ‘лош човек’. Има схващане, че една лоша душа се носи от лошия човек и обратното, една добра душа се носи от добрия човек.

Душата се използва и в изрази, изразяващи желания и стремеж. Подобна употреба имат съчетанията: *душата му копнее, душата му плаче, душата ми жадува, душата му е устремена*. Сравни и в румънски: *sufletul i-e plin de dor* ‘букв. душата му е пълна от желание’, *sufletul i-e navălnic* ‘букв. душата му е устремена’. В албанския език, макар и не толкова често, също могат да се срещнат подобни конструкции: *ma do shpirti* ‘букв. душата ми го иска’ използва се в смисъл на ‘душата ми иска някого или нещо’, *më kënaqet shpirti* ‘букв. радва се душата ми’, *më kënaqet shpirti* ‘душата ми плаче’.

С компонент *душа* са изградени някои изрази със значение на упорит, непосилен труд. Подобна употреба се наблюдава и в българската, и в румънската фразеология. Ако вземем например израза, общ и за двата езика, *излезе му душата / i-a ieşit cuiva sufletul* ‘букв. излезе му душата’, ще видим, че неговата семантика е ‘много съм уморен, след като съм свършил някаква тежка работа’. Чрез компонента *душа* се постига висока степен на умора или усилие. Характерно за тези конструкции е да носят в семантиката си значението на думата *умирам* поради връзката между тежкия труд и възможното настъпване на смъртта.

Важно място във фразеологията и на българския, и на румънския език заемат изразите с *душа*, които се използват за назоваване на смъртта. Примери и от двата езика могат да се приведат много. Ако вземем израза *бере душа, душата му е дошла в зъбите, предаде Богу дух, раздели се с душата* ще забележим, че всички тези изрази се използват в смисъл на *умирам*. В румънския език също има подобни изрази: *a-şi ţine sufletul cu dinţii* ‘букв. държи си душата със зъби’, *îşi dă sufletul* ‘букв. дава си душата’, *şi-a dat sufletul Domnului* ‘букв. даде си душата на Бог’. Всички тези изрази се използват за назоваване на смъртта. В албанския език също могат да се забележат подобни словосъчетания.

В заключение може да обобщим, че е налице голямо фразеологично богатство в българския, румънския и албанския език, застъпено и при ФЕ с компоненти *сърце* и *душа*. ФЕ от този вид са многобройни и разнообразни от семантична и стилистична гледна точка. Носят спецификата на произхода си, на основния компонент и неговото тълкуване. Можем да обобщим, че лексемите *сърце* и *душа* в албанския език, румънския и българския език имат сходна употреба във фразеологията. Носителите на езика възприемат сърцето преди всичко с неговите символни и знакови значения, отколкото с реалните му функции.

Библиография:

- Андрейчин* 1964: Андрейчин, Л. Български език за начални учители. София, 1964, 142-143.
- Калдиева-Захариева* 2005: Калдиева-Захариева, С. Проблеми на съпоставителното изследване на българската и румънската фразеология. София, 2005.
- Калдиева-Захариева* 2008 : Калдиева-Захариева, С. Познанието на душата според българската и румънската фразеология. – В: Изследване на фразеология, лексикология и лексикография в памет на проф. К. Ничева. София, 2008, стр. 206-216.
- Попов* 1965: Попов, К. Съвременен български език. София, 1965.
- Славейков*: Славейков, П. Бойко. [прегледан 24.04.2017].
<<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=105&WorkID=4751&Level=2>>.
- Артемьева* 1992: Артемьева, Л. Сравнительное изучение фразеологии как проблема балканистики: (На материале албан. яз. в сопоставлении с румын.). Л., 1989.
- Brâncuș* 1999: Brâncuș, G. Concordanțe lingvistice româno-albaneze. București, 1999.
- Mircea, Babeți* 2003: Mircea, N., Babeți, A., Mihăieș, M. Femeea în roșu. București, 2003.
- Thomaj, Loshi, Hristova, Qirizati, Melonashi* 1999: Thomaj, J., Loshi, Xh., Hristova, R., Qirizati, K., Melonashi., A. Fjalor Frazelogik Ballkanik, Tiranë 1999.
- Thomaj, Mara, Hayxhillazi* 2006: Thomaj, J., Mara, M., Hayxhillazi, P. Fjalori i gjuhës shqipe e sotme.
- Dicționar explicativ al limbii române*: Dicționar explicativ al limbii române [прегледан 24.04.2017]. <<http://dexonline.ro/>>.